

ROZINA PALIĆ-JELAVIĆ

Odsjek za povijest hrvatske glazbe
Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe
Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti
Opatička 18
HR – 10000 Zagreb
e-mail: rozina@hazu.hr

ZVONO IZ 1383. GODINE IZ KAPELE SV. TROJICE U GROBNIKU
NAJSTARIJE DATIRANO ZVONO U ZBIRCI ZVONA U MUZEJU ZA
UMJETNOST I OBRT U ZAGREBU*

UDK 739.5 (497.5) »1383«
Izvorni znanstveni rad

U tekstu su otprije poznati podaci sakupljeni i upotpunjeni temeljem proučavanja publiciranih radova te dostupne literature koja je tematizirala srednjovjekovna zvona, poglavito ona s nalazištem u Istri, Kvarneru i Hrvatskome primorju. S kraja 14. stoljeća potječe zvono iz kapele sv. Trojice u Grobniku, s gotskim natpisom majstora Micaela i godinom 1383., koje se doista i nalazilo u kapeli sv. Trojice u grobničkoj župi, i to do 1916. godine, u vrijeme službovanja župnika Andrije Loušina. Premda zvono iz kapele sv. Trojice u Grobniku – što se danas nalazi u stalnome postavu »Muzeja za umjetnost i obrt« u Zagrebu – svojim jednostavnim natpisom ne daje mogućnosti precizna tumačenja o tome tko je bio naručitelj, kome je zvono bilo posvećeno kao ni gdje je ono izliveno, ipak se na zvonu sasvim jasno očitovalo (samo) ime lijevača majstora Micaela i godina lijevanja (1383.), što je i inače bilo uobičajeno za zvonoljevarstvo druge polovine 14. stoljeća. Zvono je značajno i stoga što je – uz još jedno nedatirano, ali stilski pripadajuće istome razdoblju rane gotike (14. stoljeća) majstora Petrusa – ujedno i najstarije datirano zvono unutar muzejske Zbirke zvona (Zbirke metala). U Muzej je bilo dopremeljno 1917. godine te je, s obzirom na to da su sva stara zvona grobničkih crkava dospjela na popis ratnih davanja, bilo spašeno od rekviriranja u kriznim godinama Prvoga svjetskog rata.

Gljučne riječi: zvono, campanologija, zvonoljevač, zvonoljevarstvo, gotika, srednjovjekovlje, Micael, Sv. Trojica, Grobnik, Muzej za umjetnost i obrt

Key words: bell, campanology, bell-founder, bell casting, Gothic, Middle Ages, Micael, Holy Trinity, Grobnik, Museum of Arts and Crafts

* Članak predstavlja proširenu, dorađenu i dopunjenu verziju referata, što ga je – pod naslovom *Najstarija datirana zvona u Istri i Hrvatskom primorju s posebnim obzirom na zvono iz 1383. godine iz kapele sv. Trojice u Grobniku* – autorica izložila na IV. Međunarodnom muzikološkom

skupu »Iz istarske glazbene riznice«: »Luigi Dallapiccola i njegovi suvremenici«, u organizaciji Pučkog otvorenog učilišta Pazin i Katedre čakavskog sabora za glazbu Novigrad-Cittanova, održanom u Pazinu i Novigradu od 7.–9. listopada 2004.

Uvodne napomene

Zvonu se tijekom povijesti oduvijek pridavalo višestruko značenje: uz isticanje njegove prisutnosti u svakodnevici ljudskoga života, nudila su se i mnoga tumačenja o povezanosti čovjeka i zvona na psihološkoj i simboličkoj razini.

Naime, premda još i sada nedostaju pouzdani podaci o tome kada i gdje, pretpostaviti je da je zacijelo vrlo davno u hrvatskim krajevima bio uveden običaj oglašavanja vjerskih obreda zvonjavom, a u kršćanskoj je tradiciji to bilo ustanovljeno dekretom pape Sabinijana (604–606). I kasnije, u uvjetima već prihvaćene religije, zvuk zvona koje je pozivalo na bogoslužbu trebao je pridonijeti što većoj javnosti crkvene uloge u vremenu i prostoru (FISKOVIĆ 1984: 116). Zvonjavom se zvona, osim obreda dakako, najavljuvao početak i svršetak ljudskoga života, u prigodnim svečanostima krštenja odnosno oglašavanja smrti i sprovoda, pa su se tako i na mnogim starim srednjovjekovnim zvonima nalazila obilježja jasnih evanđeoskih znakova: alfe i omega, posvetnoga početka i kraja, Boga.

Crkveno zvono kao glazbalo nije bilo predmetom sustavnog istraživanja hrvatskih autora. O zvonu kao simbolu glazbe i/ili glazbalu moglo se promišljati tek u širem smislu riječi, a raznolikost zvonjave koja se pratila od zvona do zvona, štoviše, od pojedinog mjesta i njegovih običaja, i koja je gdjekad znala podsjećati »na igranje sa zvonima«, glazbenim se znakovljem mogla izraziti kao niz melodijsko-ritamskih figura (PREPREK 1935: 14).

S aspekta etnomuzikoloških istraživanja o zvonu i zvonjavi, te načinu izvođenja ritamskog obrasca u zvonjenu na tri zvona, bilo je riječi u radovima Krešimira Galina: on je naime, 1995. godine započeo istraživanje (videosnimanje) tradicijskog fenomena »kampananja« na Grobnišćini i širem području (otoka Paga i Cresa), ukazujući na potrebu izrade budućeg projekta koji bi obuhvaćao istraživanje na području cijele Hrvatske, ali i pokazujući da je – suprotno tvrdnjama slovenske etnomuzikologinje Zmage Kumer, koja je neposredan način zvonjave zvonima označila kao »slovensku posebnost koja ne prelazi etničke granice«¹ – »kampananje značajan dio još neistražene hrvatske tradicijske glazbene baštine s višestoljetnom tradicijom« (GALIN 2005: 189–200).

Zvona i opisi zvonjave češće su se pak javljali u pisanoj literaturi (starijim književnim radovima i folklornim zapisima) a tek ponegdje u starijim likovnim izvorima (o čemu svjedoče i sačuvani prikazi zvona u raznim oblicima i veličinama u šest slučajeva) (TUKSAR 1992: 144–145).

I u studiji Koraljke Kos, pod naslovom *Muzički instrumenti u srednjovjekovnoj likovnoj umjetnosti Hrvatske*, spominje se nekoliko, od inače malobrojnih prikaza muziciranja na zvonima (KOS 1969: 167–270). Jedan je primjer bio likovni zapis, što se našao u rukopisnom *breviarumu* iz 15. stoljeća u knjižnici franjevačkog samostana u Kampoju na Rabu, a prikazivao je »redovnika koji pjeva i zvonu, pokrećući istodobno desnom i lijevom rukom klatna dvaju zvona u modernom obliku čaške tulipana« (KOS 1969: 217–218, prilog 77, bilj. 187); drugi je primjer – sadržan u *Antiphonariumu* iz 14. stoljeća u Splitu – ukazivao na očitu uporabu zvona kao glazbala, prikazujući »ministranta koji u lijevoj ruci drži upaljenu svijeću i poteže desnom uzicu zvonca (...) pričvršćeno o prečku iznad glave ministranta (...) a iz uskog koničnog plašta instrumenta, karakterističnog izduženog ranogotičkog oblika, vidljivo izlazi klatno.« (KOS 1969: 216–217). Također se navodilo inače rijetko srednjovjekovno glazbalo, poznatije kao kolo sa zvoncima, koje je bilo sačinjeno od više manjih zvona (KOS 1969: 189, 211, pr. 22 i 58).

Valjalo bi spomenuti i jedan od zacijelo najpoznatijih likovnih izvora, oslikanih u *crkvi Majke Božje na Škriljinah* kod Berma, a znanih kao *Istarske freske iz Berma*, bogatih među inim i mno-

1 Autorica navodi sljedeće: »Morda se z ničemer bolj prepričljivo ne dokazuje, da je Slovencu zvon zares glasbilo, kot prav s pritrkavanjem. Saj je to po dosedanjih raziskavah slovenska posebnost, ki ne seže prek etničkih meja (podčrtala R. P. J.) in drugod doslej še nismo zasledili pov-

sem enakega, tako da ga imamo za zdaj še za izvorno domače, utegnili pa bi imeti korenine v glasbenom izročilu predсловanskih prebivalcev naše zemlje.« Usp. KUMER 1983: 31.

gobrojnim minijaturama s glazbalima. Jedna je među njima prikazivala i svirača zvona, opisanog kao redovnika koji »pjeva i zvoni pokrećući klatno dvaju zvona s obje ruke, dok mu je u pjevanju napregnut izraz lica i napregnut vrat.« Tu je minijaturu autor protumačio kao prikaz tzv. »kampananija« tj. »oglašivanja zvona bez potezanja užetom, što se i danas, kao poseban ugođaj prigodom oglašivanja vatre ili u kakvim drugim prilikama, prakticira najviše upravo po crkvama ovog područja. Kod takva načina zvonjave zvonar mora otvoriti usta da izjednači zvučni pritisak na bubnjiće u uhu, kako to izgleda i na dotičnoj minijaturi.« (FAJDETIĆ 1971: 72).

Prema takvim su se vizualiziranim opisima zvona i zvonjave mogle spoznati mnoge sličnosti, pa tako i utvrditi razlike u slojevima starosti pojedinih zvona, na koje su upućivali ponajprije njihovi duguljasti, odnosno čunjasti ili valjkasti oblici srodni obliku pletene košnice. Vanjski plašt zvona bio je obično ukrašen ornamentima, zavjetnim znakovima i natpisima. Kod starijih zvona takav je natpis često nedostajao ili je bio nejasno, a katkada i netočno ispisan (nerijetko i zbog tada uobičajene prakse obrnutog urezivanja slova u kalup). Ljevači su, nadalje, na zvona stavljali »gotove male reljefe, plakete, medalje, novac ili otiske pečata« a također su vrlo rano imali i »pojedinačna slova pomoću kojih su stavljali natpise na zvonima« (PETRICIOLI 1980: 247). Značajno je napomenuti i to da je još od 12. stoljeća, kada su pojavom građanskih zvonoljevača zvonjava i zvono izišli iz samostanskih okvira i prešli među laičke krugove, tehnika lijevanja zvona bila na relativno visokoj razini, kao i to da su se – u smislu današnjeg poimanja njihove prosječne veličine i oblika – takva zvona bila ustalila uglavnom u 14. stoljeću. Također, u tom se razdoblju, između 12. i 14. stoljeća, ustanovio profesionalni umjetnički obrt zvonoljevarstva, a zvonoljevači, poput ostalih umjetnika, postupno su počeli potpisivati / lijevati svoja imena.

Iako je, dakle, već od 12. stoljeća (osobito u Italiji) bilo uobičajeno stavljati na zvona natpise s imenima ljevača i darovatelja zvona, datumima lijevanja, pobožnim zapisima ili pak dodavati otiske grbova, novaca i medalja, pečata i svetačkih likova, važno je istaknuti činjenicu da su zvona lijevana izvan Italije, i to osobito u 13. stoljeću, ipak rjeđe sadržavala otisnute godine lijevanja ili imena ljevača. Primjerice, takvi podaci – o majstoru te mjestu lijevanja – nisu bili poznati ni kad je bila riječ o najstarijem sačuvanom datiranom zvonu u Austriji iz 1200. godine (BACH 1972: 52, bilj. 14).

Na drugim se pak zvonima nalazio samo molitveni natpis (BACH 1972: 52, bilj. 15) bez oznake godine, ljevača ili mjesta lijevanja, dok na zvonu majstora Hainricha (Hainricusa) koje potječe iz oko 1280. godine nema ni oznake godine ni mjesta lijevanja (BACH 1972: 52, bilj. 16). Naposljetku, slično se može ustvrditi i za najstarija datirana zvona lijevana u Njemačkoj, poput zvona iz 1059. godine (»Lullus« u Hersfeldu) (*Brockhaus enzyklopädie* 1969: 406) te zvona iz 1098. godine (u Anhaltu) kao i za zvona iz 1124. godine (u Iggensbachu u sjevernoj Bavarskoj). Istom su se na zvonima iz kasnijih razdoblja, osobito od 17. stoljeća naovamo, mogli iščitavati mnogi podaci, što više, i vrlo opširni napisi, poruke i izreke; bili su to često opisi onodobnih aktualnih zbivanja važni za određen grad ili regiju i obično povezani uz prigodu za koju je neko zvono bilo izliveno, odnosno priliku u kojoj je ono zazvonilo prvi put (kao što su to mogle biti, primjerice, prigode oslobođenja tadašnjih gradova od tuđina).

Stanje istraživanja srednjovjekovnih zvona (osobito s područja Istre i Hrvatskog primorja) u hrvatskoj kampanologiji

Zahvaljujući rezultatima istraživanja hrvatskih i inozemnih kampanologa, osvijetljeno je značenje malobrojnih, stoga i vrlo dragocjenih srednjovjekovnih zvona što su se sačuvala na tlu Hrvatske, i to uglavnom na području Dalmacije, Istre te Hrvatskoga primorja.²

² Usp. FUČIĆ 1953: 122–123; BULIĆ 1920: 5; BULIĆ 1920–1922: 1–4; GNIRS 1917: 145, sl. 214; 24–25, 84, 218–219.

Na temelju okvirnog uvida u podatke o zvonima s točnom datacijom iz 13. i 14. stoljeća, koja su nastajala i/ili bila svojedobno pronađena na tlu Hrvatske, napose u Istri, Kvarneru i na otocima sjevernoga dijela hrvatskog Jadrana, došlo se do zaključka da bi njima zacijelo valjalo pridružiti i zvona na kojima nije bila izlivena godina, ali koja su svojim izgledom, stilom i starošću ili zbog navoda istih imena ljevača, upućivala na pripadnost istome razdoblju.³ U tekstu koji slijedi, otprije poznati podaci sakupljeni su i upotpunjeni temeljem proučavanja publiciranih radova te dostupne i poznate literature koja je tematizirala srednjovjekovna zvona, poglavito s nalazištem u Istri, Kvarneru i Hrvatskome primorju. I najstariji srednjovjekovni spomenici Krasa uopće odnose se na gotička zvona iz 14. stoljeća, tipičnog kruškolikog oblika; jedno je od njih datirano (1329. godina) a dva su zvona bez godine nastanka: zvono *crkve sv. Blaža* u Brgudcu s gotičkim natpisom »*Magister(er) Lucas de Veneciis me fecit*« te zvono *crkve sv. Lucije* u Trsteniku, kao najvrednija starina tog mjesta iz 14.–15. stoljeća, s nejasnim natpisom uglatom goticom »*Mar (?) + Iohannes * Luas (sic!) * Marcus * Matheus * Desheifuns (?)*« (FUČIĆ 1953: 128–129).

Prema do danas evidentiranim podacima, najstarije poznato sačuvano i datirano zvono potječe iz 13. stoljeća (1266. god.), izradili su ga zvonoljevači Jacopo i Andreotto Pisano (u Acconu), a od 1960. nalazi se u Šibeniku.⁴ Iako ih dijeli više od stoljeća, izreka u natpisu slična onoj na spomenutom najstarijem šibenskome zvonu iz Accone, također se mogla iščitavati i u natpisu drugoga šibenskog zvona u *crkvi sv. Barbare*,⁵ što ga je bio opisao don Frane Bulić, no koje, međutim, potječe s kraja 14. stoljeća, iz 1383. godine (BULIĆ 1922: 131).

Prema starosti zvona u kronološkome slijedu, osim šibenskoga, valjalo bi navesti zvono koje visi u otvorenom zvoniku *crkve sv. Petra* u Supetarskoj Dragi na otoku Rabu, a datira iz 1299. godine.⁶ Kronološkim bi redom uslijedili i zvono iz *župne crkve sv. Jurja* u Sovinjaku u Istri (u unutrašnjosti Istre, blizu Buzeta) što ga je izlio majstor Manfredin (1317. god.) te ono u Omišlju (Castelmuschio) – u kojem se spominje *crkva Uznesenja Marijina* i župa još od 1213. godine – ljevača Jakova iz Mletaka (Jacobus de Venetiis) iz 1327. godine.⁷

Također se višekratno pisalo o zvonima majstora Bela i Vivencija (čije se zvono iz 1329. godine nalazi u *župnoj crkvi sv. Trojstva* u Brestu pod Žbevnicom s natpisom: »*Magister Belo et Vivencius me fecit anno dni MCCCXXVIII*«, odnosno Vivencija i Nikole (»*Vivencius et Nicola*«) (PETRICIOLI 1980: 246–251; FABJANČIĆ 1953: 26; FUČIĆ 1953: 123), ali su se neka od njihovih zvona našla izvan teritorija današnje Hrvatske. Zapravo, kad je o zvonima iz 13. stoljeća riječ, valjalo bi podsjetiti na zacijelo najstarije datirano zvono iz 1228. god., locirano u *crkvi sv. Ivana* u Novokračini kod Jelšana, danas u Sloveniji, blizu granice s Hrvatskom, nasuprot mjesta Rupe u Hrvatskoj (*Andrees neuer allgemeiner und österreichisch-ungarischer Handatlas*, 1904), kao i na zvono u Bohinju (Wochein; 1340. god.). Osim toga, isti su se majstori povezivali i sa zvonom na *crkvi sv. Petra* u Marčenigli kod Vrha (majstor Belo) te u *crkvi Sv. Trojstva* u Kastvu u riječkome području (Kvarnera) iz 1341. (s natpisom »*M. Vivencius*«)⁸, a njihovo je i zvono kod

3 Usporedbom i uvidom u pisane izvore, iz 14. stoljeća potječe više od 30, odnosno 34 zvona u Hrvatskoj.

4 Onamo je bilo dopremljeno nakon što su ga 14. svibnja 1960. godine s dna mora izronili (između Silbe i Premude kod Gornjega Grebena) krapanjski roniaci-spužvari. Isprva je bilo postavljeno ispred zgrade Gradskog muzeja u Šibeniku, a danas je smješteno pokraj zgrade stare šibenske nekada crkvice sv. Krševana, kasnije nazvane crkvom sv. Ante. Usp. BACH 1972: 47; (J.) 1960: 5.

5 Ta je izreka nastala kao izmišljeno tumačenje vezano uz inicijale kakvi se nalaze na mramornoj ploči na grobu sv. Agate u Cremoni, koja se inače smatrala zaštitnicom od ognjenih erupcija vulkana Etne. Usp. BACH 1972: 48–50.

6 Ono je gotovo stožastog oblika, sa znatnim suženjem prema svome gornjemu dijelu, visine 78 cm i promjera 68 cm. Usp. BACH 1972: 52, bilj. 19.

7 *Enciklopedija hrvatske umjetnosti* 1996: 544; BACH 1966: 649; GNIRS 1917: 36, 173–174, 225 (Chronologische Übersicht).

8 Južno od Kastva, na brežuljku zvanom Gora Kalvarija nalazi se romanička crkvica *sv. Viktora*, u čijem se zvoniku nalazi zvono s glagoljskim natpisom, no na njemu nije izlivena godina, a potječe vjerojatno iz 16. stoljeća. Usp. DEKOVIĆ 1985: 133–134; GNIRS 1917: 84.

isusovaca u Dubrovniku iz 1355. godine (»*Vivencius et Viator ei filius*«) (PETRICIOLI 1980: 246–251; GNIRS 1917: 84, 225).

Mogla bi se tomu pridodati još neka poznata i datirana zvona iz prve polovine 14. stoljeća, osobito ona s područja Istre i sjevernog Jadrana (Hrvatskog primorja) koja se navode u nevelikoj, ali temeljitoj knjizi Antona Gnirsa *Alte und neue Kirchenglocken*: tako, primjerice, zvono iz 1333. (u župnoj crkvi Bl. Dj. Marije u Capodistrii – današnjem Kopru, u slovenskome obalnom dijelu Istre), a posve se usputno – s obzirom na godine lijevanja – može spomenuti i zvono iz 1339. god., u crkvi sv. Josipa u Novokračini u Sloveniji (GNIRS 1917: 33–34, 117, 225).

U istraživanjima arheologa don Frane Bulića spominjala su se također zvona iz 14. stoljeća, no samo su neka među njima jasno datirana i s poznatim autorima: (BULIĆ 1920: 31) zvono iz 1354. u područnoj crkvi sv. Justine u Rabu na otoku Rabu (s natpisom »*S. Justinianus*«) te zvono u crkvi sv. Frane u Dubrovniku iz 1370. godine (»*Viator*«) (BULIĆ 1920: 73). Važno bi bilo zabilježiti još i zvona iz druge polovine 14. stoljeća: u crkvi sv. Izidora u gradu Cresu (Cherso) iz 1360. god. te u crkvi sv. Nikole u Sovinjaku (u unutrašnjem dijelu Istre, blizu Buzeta) iz 1365. godine (GNIRS 1917: 43, 174, 225).

U značajnom prilogu o sačuvanim srednjovjekovnim zvonima u Dalmaciji što ga je bio objavio Cvito Fisković, opisana su i neka zvona izrađena u uglednoj mletačkoj majstorskoj radionici Vendramina i njegova sina Marka s kraja 14. i početka 15. stoljeća, koja se nalaze u crkvama *Gospe krunice* u selima Putniković i Janjina (1414. god.) na Pelješcu, potom zvono u crkvi sv. Andrije (*Samostana benediktinki*) na Rabu (s natpisom »*M[agister?]. Marcus filius Vendranus me fecit in Venezia ...*« iz 1396. godine) te u Blatu na Korčuli (1439. god.) (FISKOVIĆ 1984: 115–131).

Prema C. Fiskoviću, lijevaonica majstora Vendramina i Marka izrađivala je zvona ne samo za Dalmaciju nego i za sjeverni dio Hrvatske i Jadrana, pa i za crkve u Bosni. Uz spomenutoga, i drugi su autori redovito naglašavali povijesno, arheološko i kulturološko značenje preostalih sačuvanih zvona u Hrvatskoj, osobito s obzirom na činjenicu da su u vrtlozima ratova (a napose 1915. i 1916. godine), mnoga dalmatinska, primorska i istarska zvona zbog potrebe za kovinom bivala prodavana i/ili – kako je navodio Frane Bulić – »ustupljena« iako katkada i »uz primjernu odštetu«.⁹ Ipak, najstarija i najvrednija među njima ostala su sačuvana i dostupna, neka od njih danas tek nominalno poznata, a samo poneka među njima obrađena, proučena i opisana.

Dopunom ranijih istraživanja možemo smatrati i članak o zvonu majstora Marka, danas pohranjenom u *Metropolitan Museum of Art* u New Yorku (BLAŽEKOVIĆ 1992: 173–175). Naime, kako se u tekstu navodi, ono nadopunjuje Fiskovićev popis zvona načinjenih u radionici Vendraminovog sina majstora Marka, a potječe iz 1411. godine: zvono je nekada zvonilo u tornju župne crkve Ližnjana (Lisignano) u Istri, a danas je u njujorškom muzeju izloženo u njegovoj zbirci srednjovjekovne umjetnosti.

Neke natuknice o zvonu majstora Mihaela i Nicolausa iz 1368. godine

Na temelju dosad (na)pisanih tragova o starim zvonima, kao i spoznaje o njihovu vanjskom izgledu, može se uočiti iznimna vrijednost zvona (još i sada u funkciji) na tornju crkve sv. Nikole u Janjevu, mjestu na Kosovu, čija je sedamstoljetna povijest povezana uz hrvatske krajeve, i koje postojanje svoje župe bilježi još od 1303. godine. O široj javnosti posve nepoznatom zvonu iz 1368. godine, prvi je put pisala autorica ovog teksta 1995. godine, prema dotad dostupnim izvorima

⁹ Tako su se u razdoblju između 1915. i 1916. godine odlukama Ministarstva rata u tadašnjoj Austro-Ugarskoj Monarhiji morala u ratne svrhe rekvirirati prvotno sva, a

kasnije samo zvona nastala od 1700. godine nadalje. Usp. HOFFILLER 1919: 7–11; BULIĆ 1920: 5.

(PALIĆ-JELAVIĆ 1995: 51–54), dok su se temeljni podaci javljali sporadično i u drugim, kasnije objavljenim radovima.¹⁰

Riječ je, naime, o zvonu koje je, za potrebe župe i *crkve sv. Nikole* u Janjevu (na Kosovu), bilo naručeno vjerojatno u Dubrovniku i od Dubrovčana, a lijevali su ga majstori Mihael i Nicolaus. (PALIĆ-JELAVIĆ 1995: 51–54; 2004: 57–78).

Nastojeći, međutim, proširiti i obogatiti rad novim rezultatima istraživanja, ovdje će se iznijeti neke pretpostavke: one će jednim dijelom proistjecati iz uobličanih zaključaka povijesnih istraživanja i usmene predaje, a većim dijelom iz proučavanja relevantne građe o zvonu.

S obzirom na dosad proučena i znanstveno obrađena zvana, ono bi pripalo skupini najstarijih datiranih zvona uopće. Štoviše, usporedba s nekim starim dalmatinskim zvonima toga doba, svjedoči o njegovoj srodnosti s onima koja je opisivao, primjerice, i Cvito Fisković, premda oba opisana zvana potječu s početka 15. stoljeća (FISKOVIĆ 1984: 117–119, sl. 1 i 2): to su, dakle, prije već spomenuta zvana s poluotoka Pelješca, jedno na *crkvi Gospe krunice* u selu Putnikovićima, a drugo u Janjini, mjestu koje se – kao što je razvidno iz nekih tumačenja povijesti Janjeva – dovodilo u vezu sa stanovnicima Janjeva.¹¹

Dakle, prema citiranim povijesnim radovima (bilj. 10), zvono je bilo nabavljeno u 14. stoljeću. Naime, »*uživajući povlastice kao građani Dubrovačke Republike doseljeni Dubrovčani podižu u Janjevu crkvu posvećenu sv. Nikoli koja sigurno postoji od 1346. godine kad se Janjevo izričito spominje kao katolička župa* (u pismu pape Klementa VI., op. R. P. J). *Tomu u prilog svjedoči i crkveno zvono [...] saliveno 1368. godine negdje u Njemačkoj i vjerojatno preko Dubrovnika dopremljeno u Janjevo*« (MAŽURAN 2003: 19), a možda naručeno i od Sasa (Nijemaca), koje je u područje Novog Brda i Janjeva doveo zajednički interes s Dubrovčanima. Međutim, u nedostatku pisanog dokumenta koji bi pružio jasniju vezu između naručitelja i izvođača, nije bilo ni moguće posve precizno odrediti porijeklo zvona (radionicu) i njegov put do *crkve sv. Nikole*. Poneki su pak usmeni tragovi upućivali na stanovito (zagubljeno ili izgubljeno) pismo iz Njemačke¹², sredine inače bogate srednjovje-

Sl. 1: Zvono Mihaela i Nicolausa iz 1368. iz *crkve sv. Nikole* u Janjevu (Fotografija: Branko Glasnović)

¹⁰ VOGRINEC 1995: 41; ČOLAK 1999: 22; ČOLAK – MAŽURAN 2000: 21; MAŽURAN 2003: 19–20.

¹¹ S obzirom na to da su »*pravi osnivači Janjeva bili Sasi i Dubrovčani, može se onda pretpostaviti da su Dubrovčani kao najbrojniji dali ime mjestu (...) ili je ime Janjevo povezano s gradićem Janjinom na poluotoku Pelješcu*

blizu Dubrovnika odakle su došli mnogi Dubrovčani.« Usp. ČOLAK – MAŽURAN 2000: 23, te bilj. 12.

¹² Navodno ga je župnome uredu u Janjevu poslao – danas nama nepoznat – zainteresirani istražitelj, koji je nastojao prikupiti što više podataka o zvonu, smatrajući ga jednim od najstarijih zvona lijevanih u Njemačkoj.

Sl. 2: Zvono iz 1368. god. – natpis na plaštu zvona Mihaela i Nicolausa

Ω o o c o
o MIhAEL o ET o nICOLAVS o MERECEPT o o M o I I I o LXVIII o o
(Fotografija: Branko Glasnović)

kovnim zvonima, gdje su se, osobito od početka 14. stoljeća, odnosno u vrijeme pojave poznatih zvonoljevača u Augsburgu i Nürnbergu, lijevala velika zvana, pa bi trag možda vodio prema tim gradovima.

Iznijet ću neke pretpostavke o tome tko bi mogli biti ljevači Mihael i Nicolaus. Prema spomenutom tipu slova u natpisu što je ispisan na zvonu u *crkvi sv. Nikole* u Janjevu te općenito zbog njihova vrlo sličnog oblika, a napose zbog jednog od imena koje se na njemu nalazi, ono podsjeća na zvono iz Grobnika koje je lijevao (možda čak i isti) zvonoljevač Mihael (Micael). (usp. sl. 1 i 2 sa sl. 3 i 4).

Na zvonu je latinskim pismom gotičkom majuskulom i minuskulom (slova u riječi MIhAEL odnosno nICOLAVS) ispisan sljedeće:

Ω o o c o
o MIhAEL o ET o nICOLAVS o MERECEPT o o M o I I I o LXVIII o o

Iako su slova na natpisu čitka i vidljiva, slova u nizu koja tvore riječ »mercept« (što može biti posljedicom tada nerijetke pojave nepreciznog lijevanja slova u kalup) valjalo bi vjerojatno iščitavati kao dvije odvojene riječi *ME RECEPT*.

Stoga bi se tumačenje riječi moglo svesti na sljedeće:

me recep(erun)t = primili su me, dobili su me, dočekali su me,¹³ dakle, »Mihael i Nicolaus primili / dobili / dočekali su me«.

Prema redoslijedu u natpisu »*Mihael et Nicolaus* ...« također je vrlo vjerojatno da je Mihael bio stariji i iskusniji majstor koji je za pomoćnika uzeo majstora Nicolausa ili kojemu je Nicolaus mogao biti i sinom.

Nadalje, u opsežnoj literaturi o povijesti zvonoljevarstva moglo se naići tek na nekoliko imena Micael,¹⁴ odnosno Nicolaus: tako su u knjizi *Alte und neue Kirchenglocken* bila spomenuta samo trojica ljevača toga imena (među kojima je posljednji navedeni Nicolaus djelovao ranije, pa se njemu ne bi moglo pripisati zvono iz 1368. godine):

Micael (Mihael) 1382., kao majstor koji je lijevao zvono u Boljuncu (1382.)¹⁵ odnosno kao lijevalac »*koji je lijevao između 1382–1383; od njega su do prvoga svjetskoga rata bila sačuvana zvona: u Boljuncu kod Doline blizu Koperia iz 1382.; bez godine lijevanja u Korniču na otoku Krku, te još jedno zvono koje navodi Šašelj (Zg. Zb. 1889, 6) iz godine 1383., bez podataka o mjestu. Moguće je Micael imao sjedište negdje u Kranjskoj ili u Primorju*«¹⁶, *Nicholaus (Nicolaus), Magister, 1360. te Nicolaus, sin Jacobusa de Venetiisa, 1319–1333.*

Naposlijetku, s kraja 14. stoljeća potječu još zvono iz kapele sv. Trojice u Grobniku, s gotskim napisom majstora Micaela i godinom 1383. god., danas pohranjeno u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu (MUO) kao i zvono u crkvi sv. Andrije – samostana benediktinki u gradu Rabu (Arbe) na otoku Rabu iz 1396. godine (GNIRS 1917: 18, 225).

Zvono iz 1383. godine iz rimokatoličke kapele sv. Trojice u Grobniku

U spomenutoj knjizi Antona Gnirsa *Alte und neue Kirchenglocken*, navode se neka datirana zvona, među inim i zvona iz 14. stoljeća locirana na području Istre i Hrvatskoga primorja.

Na temelju fotografije jednoga zvona majstora Micaela iz 1382. godine u Boljuncu (sl. 5) i druge fotografije zvona s imenom ljevača Micaela (sl. 6) prikazane u knjizi (GNIRS 1917: 25, sl. 17 i 18), zaključuje se da je riječ o istome majstoru i zvonu. Dakle, u spomenutom se izvoru – koji inače donosi temeljite podatke o zvonima prema abecednome redoslijedu naziva mjesta u kojima su ona locirana – ne navodi zvono iz 1383. godine iz Grobnika,¹⁷ već, kako je rečeno, godinu dana starije

13 Drugi dio riječi »*mercept*« odnosno riječ »*recep(erun)t*« očito je vezana uz višeznačni glagol *recipio* (*recipere, recepti, receptum*) = [koga] primiti, [koga] primati, [koga] dočekati. Tako upisana riječ može se protumačiti onodobnom praksom pisanja skraćenih riječi koja je bila sukladna štednji vremena i prostora, pa tako i materijala. Usp. NOVAK 1987: 281–284.

14 Još se dvojica zvonoljevača s imenom Michael – obojica Bečani, ali i obojica iz kasnijeg razdoblja – mogu tek usputno spomenuti, jer svojim djelovanjem izlaze iz vremenskog okvira o kojem je ovdje riječ: jedan je Michael Dobler (Tobler, Doppler) poznat kao lijevalac pet zvona nastalih između 1540. i 1556. godine, a drugi Michael Anthofer, lijevalac dvaju zvona iz 1448. i 1452. godine. Usp. WEISSENBACK – PFUNDNER 1961: 204, 205, 425.

15 O Mihaelu pak stoji napomena da je on isti zvonoljevač koji je naveden na zvonu iz 1382. godine u Boljuncu, te da je po svoj prilici bio nastanjen u Kranju ili u starohabsburškome dijelu primorja. Usp. GNIRS 1917: 28, 219.

16 »*Micael je ulival v letih 1382–1383. Od njega so bili ohranjeni do prve svetovne vojne zvonovi: v Boljuncu pri*

Dolini, okraj Koper (t. 81 kg, pr. 45.7, v. 74 cm) iz l. 1382; brez letnice v Korniču na otoku Krku (t. 35 kg, pr. 35.5, v. 55 cm) ter še eden ki ga navaja Šašelj (Zg. Zb. 1889, 6) iz leta 1383 brez navedbe kraja. Mogoče je imel Mihael svoj sedež kje na Kranjskem ali na Primorskem, kakor domneva Gnirs.« Usp. FABJANČIĆ 1953: 26–27.

17 Tu činjenicu valja povezati sa 1917. godinom; u to je vrijeme, naime, bila objavljena spomenuta Gnirsova knjiga, a zvono je dospjelo u Muzej vjerojatno iste, 1917. godine; to bi, nadalje, moglo značiti da je možda već ranije, prije 1916. godine, zvono bilo negdje pohranjeno i zaštićeno, pa tako i teže dostupno. No, kao što će biti razvidno iz drugih izvora, zvono je bilo »skinuto« sa zvonika kapele sv. Trojice 1916. godine, te tako spašeno od ratnoga rekviriranja. Na ovome mjestu valja napomenuti i to da se u katalogu izložbe (*Umjetnička obrada metala naroda Jugoslavije kroz vekove*, knj. II, Beograd, decembar 1956 – februar 1957, red. Ivan Bach, Bojana Radojković, Đurđica Comisso, Muzej primenjene umetnosti, Beograd 1956, str. 20.) navodi neodređen podatak kako je zvono bilo »do 1916–18 god. u Grobniku«.

zvono iz 1382. godine, atribuirano majstoru Micaelu (sl. 5), s njegovim monogramom i potpisom (sl. 6), i s navodom mjesta gdje se ono nalazi(lo): u župnoj *crkvi sv. Ivana Krstitelja*, u Boljuncu kraj Doline (nedaleko Kopra) (GNIRS 1917: 26). No, zvono prikazano na drugoj fotografiji, označeno samo kao »zvono majstora Micaela« (sl. 6), neobično podsjeća na zvono iz *kapele sv. Trojice* u Grobniku, koje je – kako je već rečeno – pohranjeno u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu (sl. 3), a očito ga je lijevao (isti) majstor, kao i zvono iz Boljunca.

I u abecednome popisu imena zvono-ljevača, uz ime Micaela ponovno se navodi godina zvona 1382. te njegova lokacija; no, premda se Micaela, kao majstora koji je djelovao u Kranjskoj, povezuje i sa zvonom iz 1383. godine (GNIRS 1917: 219), spomenuti autor ne navodi ni fotografiju zvona ni podatke o njegovoj lokaciji. Također, samo godinu lijevanja 1383., ali ne i mjesto gdje se zvono nalazi(lo), navodi i Ivan Šašelj (*Zgodovinski zbornik* 1889: 6. Cit. prema: FABJANČIĆ 1953: 26–27).

Međutim, ime ljevača (»*Micael Magister*«), lokaciju zvona (»*crkva sv. Trojstva*« u Grobniku) i godinu (1383.) dovodi u vezu Kamilo Dočkal (1942: 92).

Dakle, zvono koje potječe iz *kapele sv. Trojice* u Grobniku, pred Gradom (na Sušaku, općina Grobnik), što je izliveno u bronci s otisnutom godinom 1383. i imenom majstora zvonoljevača Micaela, nalazi se danas u stalnome postavu Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu pod izložbenim brojem 8 na I. katu (sl. 3), a kako stoji u muzejskoj dokumentaciji, u Muzej je zajedno sa ostalim zvonima iz Zbirke bilo dopremeljno 1917. godine, te tako spašeno od rekviriranja u kriznim godinama Prvoga svjetskog rata.¹⁸

Unutar muzejske Zbirke zvona ono ima iznimno značenje, jer je – uz još jedno, inače nedatirano zvono, ali stilski pripadajuće istome razdoblju rane gotike (14. stoljeće) majstora Petra (Petrus) – najstarije datirano zvono.

Kataloška jedinica o zvonu – označena pod rednim brojem 193 – *zvono* – što je bila objavljena u katalogu izložbe održane u Beogradu od prosinca 1956. do veljače 1957. godine, donosi sljedeće podatke: najprije o Micaelu kao o majstoru iz Istre ili Kranja, koji je imao sjedište u Kranjskoj ili u starohabsburškome dijelu Primorja, potom slijedi opis zvona u kojemu se pogrešno navodi natpis na zvonu (**MICAEL ME FEC/IT/** umjesto **MICAEL ME F/ECIT/**; vidi sl. 4 u nastavku teksta), te ve-

Sl. 3: Zvono majstora Micaela iz 1383. godine iz *kapele sv. Trojice* u Grobniku (Fotografija: Srećko Budek)

18 Na ljubazno pruženoj mogućnosti uvida u izložena zvona, izričtem zahvalu kustosu Zbirke metala u MUO, Ariani Koprčina, a također i Andrei Klobučar te Srećku

Budeku na fotografijama zvona. Usp. i: *Enciklopedija hrvatske umjetnosti* 1996: 545 (slikovni prilog).

Sl. 4: Zvono iz 1383. god. – natpis na plaštu zvona (MICAEL ME F/ECIT/)

A o c
o MICAEL o ME o F o o M o I I I o LXXXIII o
(Fotografija: Srećko Budek)

ličina (mjere) i težina zvona, kao i neprecizni podatci da je zvono »do 1916. ili do 1918. bilo u Grobniku u kapeli sv. Trojice«; naposljetku, donosi se i temeljna literatura i inventarni broj zvona: MUO, Zbirka zvona, inv. br. 65. (*Umetnička obrada metala naroda Jugoslavije kroz vekove* 1956: 20).

Povijest zvona ostala je, međutim, nejasna. Naime, prema nekim izvorima, na temelju biskupske vizitacije iz 1733. godine, na području grobničke gospoštije bilo je mnogo crkava i kapela, a među njima samo u Grobniku devet (od osam filijalnih crkava, pet ih je srušeno, a sačuvane su kapele sv. Jelene, sv. Križa i sv. Trojice).¹⁹ Premda se iz latiničkih i glagoljskih natpisa datuma gradnje (»1613.«) uklesanih na vrhu kamenog luka nad lijevom (sjevernom) oltarnom nišom u crkvenoj lađi otkrivala tek godina 1613. (LUKEŽIĆ, Irvin 1988b: 88, 96, te bilj. 83), a na baroknom zvoniku s tri otvora za zvona iščitavala uklesana godina 1663., kapela sv. Trojice smatrala se prema predaji najstarijom od svih crkava (LUKEŽIĆ, Irvin 1988b: 95, bilj. 57; RAČKI 1948: 40). Biskupijski shematizmi o grobničkoj župi kažu da je »od pamtivijeka« i da svakako seže do 12. stoljeća

¹⁹ Neki izvori navode osam (LUKEŽIĆ, Irvin 1988b: 85.; MANJGOTIĆ 2005: 47) a neki devet filijalnih crkava

(BURIĆ 2003: 95, bilj. 217.; BOGOVIĆ 1992: 64.; BOGOVIĆ SLUNJSKI 1988: 5).

Sl. 5: Natpis godine M III LXXXII na zvonu

(BOGOVIĆ 2005: 17; 1992: 63), odnosno da je već 1288. postojala župa (BURIĆ 2003: 94). Navodi se također i to da je najstarija u grobničkoj župi *kapela sv. Trojice*, a tek potom župna *crkva sv. apostola Filipa i Jakova* (sagrađena 1105. god.) (SIRONIĆ 2005: 71; BOGOVIĆ 2005: 17). Osim toga, još početkom 20. stoljeća gotovo sve grobničke crkve imale su vrlo stara zvana, kojih doduše – prema istome izvoru – danas više nema, jer su godine 1915. sva zvana dospjela na popis ratnih davanja, a ubrzo poslije toga bila pretopljena u topove (LUKEŽIĆ, Irvin 1988b: 85). U jednoj od predaja o crkvi *sv. Trojice* odnosno o njezinim zvonima nailazimo na sljedeće: »Uz župnu crkvu nalazila se u mjestu podno grada vrlo stara, nekada župna crkve Presvetog Trojstva, ili kako narod kaže Sv. Trojice. Tradicija priča, da su Tatari u ovu crkvu, za vrijeme provale na Grobničko polje, doveli konje i privezali ih na oltaru Presvetog Trojstva. Zbog toga da su počela zvana sama na crkvi zvoniti i strijele udarati.« (Bakarska zvana 1966: 3).

Naime, niz je proturječnih navoda o postojanju zvana, ili pak o tome kad je ono bilo sklonjeno. U dnevnom je tisku (1915.) bilo zabilježeno i sljedeće: »Grobnička zvana. Između ostalih ratnih davanja određen je popis zvonova. U primorju imade mnogo starodrevnih zvonova, a naročito u župi G., koja se po starosti reda medju prvimi. (...) 2. Na kapelici sv. Trojice, srednje zvono je lievano god. 1506. (409 g. staro) dočim veliko i malo ne imade oznake, nu po isklesanim godinama na kamenitom stalku, gdje su smještene, postoje valjda od god. 1663.« (Riečki novi list 1915: s. p. [1–2]; LUKEŽIĆ, Irvin 1988b: 85, 96, te bilj. 64).

Sl. 6: Natpis imena majstora ljevača Micaela (MICAEL ME ...) na zvonu

Ako se, dakle, spominjalo neko malo zvono bez oznake, a također i podatak o postojanju kapele od početka 17. stoljeća, moglo bi se pretpostaviti da je zvono iz 1383. godine bilo dopremljeno u crkvu netom po njezinoj izgradnji ili čak kasnije, pa i to da ono početkom 20. stoljeća vjerojatno nije bilo u zvoniku. S druge pak strane, ako bi kapelica po predaji mogla potjecati iz ranijeg doba, možda je to zvono bilo tada u uporabi, a onda u kasnijoj (do)gradnji crkvice (s oznakom uklesane godine), bilo pohranjeno na sigurnom, da bi ga vjerojatno zamijenila novija, modernija zvona.

Naposljetku, možda su se podaci o zvonu zametnuli, ili je ono dospjelo pod nečiju zaštitu/vlasništvo te bilo sklonjeno i prije 1915. godine te drugim putovima 1917. godine dospjelo u Muzej. Dakle, spomenuti izvori nisu navodili zvono s latiničkim zapisom iz 1383. godine, ali su (bez preciznih podataka) naveli zvono s glagoljskim natpisom iz 1334., također iz crkve *sv. Trojstva*, o kojem se, međutim, zasad ne može reći ništa pouzdano (pa je i njegovo postojanje upitno).

Međutim, da je riječ o zvonu s latiničkim natpisom iz 1383. godine koje se doista nalazilo u *kapeli sv. Trojice* u Grobniku, i to još početkom 20. stoljeća, svjedoče – između ostalih – i dva pisana izvora:

- prvi (iz 1896. godine), koji navodi točnu godinu na zvonu: »*Izvan mjesta, na maloj udaljenosti, prema jugu postoji filijalna crkva Sv. Trojstva s otvorenim zvonikom i tri zvona, na kojima su zabilježene godine lijevanja: veliko zvono nosi godinu 1383, srednje 1571, malo 1663.*«²⁰, i
- drugi izvor, koji netočno navodi godinu lijevanja zvona (ali je zacijelo riječ upravo o zvonu iz 1383. godine!): »*Kako kazuje grobnička predaja, najstarija je grobnička bogomolja kapela Sv. Trojice. Teško je reći kad je građena [...]. I njezini zvonovi svjedoče starinu hrama, jer su lijevani g. 1652., 1506. i 1386. Sigurno ne ima u nas tako starih zvonova. Kad se je u zadnjem evropskom ratu skidalo zvonove i upotrijebilo za lijevanje ubojitog oružja, na sreću je spašeno zvono lijevano g. 1386. te se nahodi u zagrebačkom muzeju.*« (RAČKI 1948: 40–41).

Kako je već rečeno, u zagrebačkome se muzeju (a iz prethodnog je navoda očito riječ o MUO) u Zbirci metala (Zbirci zvona) nalaze samo dva zvona iz 14. stoljeća, i to jedno datirano (1383.) i jedno nedatirano; zaključujemo stoga da je autor citiranog ulomka godinu lijevanja zvona vjerojatno naveo pogrešno.

Dakle, prema tome proistječe da se zvono iz 1383. godine nalazilo u *kapeli sv. Trojice* u grobničkoj župi, i to do 1916. godine. Naime, za službovanja župnika Andrije Loušina (1879–1937), koji je došao u župu Grobnik u studenom 1914. godine te bio postavljen za župnika u Grobniku 1916. godine, važno je zabilježiti sljedeće:

»1916. – *skinuta crkvena zvona radi ratne ovrhe: 2 sa župne crkve (Sv. Filipa i Jakova, op. R. P. J.), 3 iz Sv. Trojice (i ono iz 1506.)...*« (LUKEŽIĆ, Iva 2005a: 226), a na drugome se mjestu nailazi na točan nadnevak:

»*Dne 14. kolovoza 1916. skinuta su zvona u ratne svrhe, i to u župnoj crkvi dva, u kapelici Sv. Trojice tri (...)*« (Bakarska zvona 1966: 3).

Izgled zvona majstora Micaela ukazuje da je riječ o gotičkom zvonu iz 14. stoljeća, za to doba znakovitog elegantnog, vitkog, izduženog čunjastog oblika, malo ukošenih stranica (malog suženja u njegovu gornjemu dijelu). Na vratu, i to oko gornjeg dijela zvona (koje je obično i najtanji dio oboda) nalazi se neukrašena traka omeđena s dvije reljefno izbočene zaobljene linije koje odvajaju

20 »*Fuori del villaggio, a poca distanza, verso mezzodi c'è la chiesa filiale della SS. Trinità con campanile aperto e tre campane, sulle quali è indicato l'anno della fusione:*

la campana grande porta l'anno 1383, la mezzana 1571, la piccola 1663.« Usp. KOBLER 1896, 1978: 221; 1992: 146.

gornji dio ili kapu zvona (opsega 87 cm) od srednjeg oboda, tj. plašta zvona (opsega 97 cm); na njegovim se prsima (plaštu) nalazi slovo A te znak križa, i to unutar slične trake reljefno izbočenih linija, na kojoj je latinskim pismom gotičkom majuskulom ispisano sljedeće (sl. 4):

A o c
 o MICHAEL o ME o F o o M o I I I o LXXXIII o

Iako su slova na natpisu čitka i vidljiva, nakon slova F niz je prekinut i nastavljen zakrivljenom linijom. Tako upisano slovo (F), zapravo riječ F(ecit), može se protumačiti onodobnom praksom pisanja skraćenih riječi koja je bila sukladna štednji vremena i prostora, pa tako i materijala, što je, dakako, čitatelju zadavalo teškoću, a takvo je pismo vremenskim udaljavanjem postajalo teže i zagonetnije, osobito zbog tada nerijetke pojave nepreciznog lijevanja slova u kalup (NOVAK 1987: 281–284). Slijedi godina lijevanja zvona: iznad rimske brojke (slova) M vidljiv je znak kruga (mali o) dok se iznad III nalazi slovo C (mala majuskula C).²¹

Iznad natpisa (riječi MICAEL), i to nakon broja LXXXIII, prepoznaje se znak visokog tronošca (u obliku slova A) odnosno tronožnog stalka (inače, križ na visokom tronošću koji simbolizira vrh zvonika, nalazi se na mnogim zvonima iz toga vremena). Nadalje, donji obod (vijenac), obično i najdeblji dio zvona iznad kojega su dvije spomenute reljefno izbočene i zaobljene pruge, jače je izbočen i ima, dakako, i najveći promjer, a opseg mu iznosi 171 cm. Zvono na vrhu ima krunu koja se sastoji od jedne središnje i tri ukrižena para uglatih petlji kroz koje su bile povučene drvene grede na kojima je ono visilo, te ušica kroz koju je bila provučena čelična žica za osiguranje zvona. Zvono je visoko 78 cm (identičnu visinu ima i zvono iz 1299. godine u Supetarskoj Dragi na Rabu), i to: visina zvona do krune je 60 cm, a visina same krune zvona 18 cm. Naposljetku, zvono je saliveno od bronce (vjerojatno u omjeru 4/5 smjese bakra, odnosno 76–80 % i 1/5 kositra, odnosno 24–30 %) koja je, prema tadašnjim zvonoljevarskim receptima, imala povećan postotak kositra i olova.

O majstoru se Micaelu (ili Mihaelu; Michaelu), a dakako ni o većini zvonoljevača ostalih zvona toga, pa i kasnijeg doba, ne bi moglo reći nešto posve određeno. U knjizi Kamila Dočkala, međutim, nailazi se na sljedeće:

»Michael Magister, zvonoljevalac 14. stoljeća. Od njega je jedno zvono crkve sv. Trojstva u Grobniku iz god. 1383. s gotskim natpisom: 'MICHAEL ME ... M. IILXXXIII.' Nad M je mali o, a nad III mala majskula C.« (DOČKAL 1942: 92).

Nadalje, i u opsežnoj literaturi o povijesti zvonoljevarstva, među poznatim se ljevačima toga vremena ime Micael pojavilo tek jednom (usp. bilj. 14, 15, 16, te DOČKAL 1942: 92). Tako se u knjizi *Alte und neue Kirchenglocken* u kojoj su se (kako ih je već u uvodu naznačio autor Anton Gnirs) obuhvatila područja srednjoeuropskih, staroaustrijskih, južnoalpskih, južnonjemačkih i sjevernotalijanskih zemalja, odnosno područja sjevernojadranskog primorja, uz mjesta i gradove s datiranim zvonima, spomenuo samo jedan ljevač po imenu *Micael (Mihael) 1382.*, kao majstor koji je lijevao zvono u Boljuncu (1382.) odnosno kao lijevalac »koji je lijevao između 1382–1383; od njega su do prvoga svjetskoga rata bila sačuvana zvona: u Boljuncu kod Doline blizu Kopera iz 1382.; zvono bez godine lijevanja u Korniču na otoku Krku, te još jedno zvono koje navodi Šašelj (Zg. Zb. 1889, 6) iz godine 1383., bez podataka o mjestu. Moguće je Micael imao sjedište negdje u Kranjskoj ili u Primorju.« (FABJANČIĆ 1953: 26–27)

Premda su se, kako je već rečeno, na nekoliko mjesta u navedenim izvorima (Gnirsa odnosno Fabjančića) spominjala zvona majstora Micaela (jedno iz 1382. u Boljuncu; drugo bez godine na otoku Krku; treće iz 1383. godine, ali bez podataka o mjestu) moglo bi se zaključiti da su se – kad je

21 Skraćivanjem i uporabom skraćenica objašnjena je praksa da »III stoji za 300« odnosno »III za 3000. Tako-

der, da bi se broj razlikovao od slova, znak za broj se stavljao između dvije točke ili se točka stavila povrh slova.« (NOVAK 1987: 292.)

o trećem zvonu riječ – takvi neodređeni podaci odnosili na zvono iz *kapele sv. Trojice* u Grobniku. No, to se zvono, međutim, atribuirano Micaelu i kao zvono iz *kapele sv. Trojice* locirano u Grobniku, u Gnirsovoj knjizi nije nigdje navelo eksplicitno.

Na mjestu zaključka

Iz prethodnih bi se redaka, dakle, na temelju podataka što ih je prikupila autorica ovog teksta, moglo zaključiti da je do danas opisano ili je nominalno poznato 20 sačuvanih i datiranih zvona na tlu Hrvatske, među kojima su dva zvona iz 13. stoljeća, dok 18 zvona potječe iz 14. stoljeća; drugim riječima, od najstarijeg iz 1266. god. do zvona s kraja 14. stoljeća, iz 1396. godine. Mnogi su autori svojedobno upozoravali na značenje preostalih sačuvanih zvona u Hrvatskoj, redovito podsjećajući na često nepovoljne povijesne i gospodarske prilike i/ili nesretne okolnosti njihova nestajanja. Jer, »kako spominje Ivan Krstitelj Tkalčić, u zvoniku naše Prvostolne crkve postojali su sigurno zvonovi već u 14. stoljeću, a valjda i ranije, ali nema starijih sačuvanih zvonova od 17. stoljeća. Razlog je tome, što je sva katedralna naša zvona rastalio strašan požar od 1645. godine.« (DOČKAL 1942: 23).

Činjenica pak, da je među sačuvanim datiranim zvonima zamjetan broj pripao upravo zvonima s nalazištem na području Istre, Kvarnera i Hrvatskoga primorja (jedno zvono iz 13. stoljeća, deset iz 14., a dva zvona iz 15. stoljeća, dakle, ukupno 11 od već spomenutih 20 zvona s područja današnje Hrvatske), svjedoči o intenzivnijoj zvonoljevarskoj umjetničkoj praksi i njezinu profesionalnom pozicioniranju u krajevima sjevernoga dijela jadranske Hrvatske, a to znači znatnu povezanost područja sjevernojadranskog primorja s područjima srednjoeuropskih (staroautrijskih, južnonjemačkih i sjevernotalijanskih) zemalja srednjovjekovna doba. Zbog toga, ali i zbog spoznaje da je broj u kasnijim stoljećima nastalih, pa stoga i u većoj mjeri sačuvanih zvona (bio) neusporedivo veći, ovim se radom nastojalo – među ostalim – ukazati na iznimnu povijesnu važnost i arheološku vrijednost svakog od (naj)starijih zvona, osobito iz razdoblja 13. i 14. stoljeća.

Premda zvono iz *kapele sv. Trojice* u Grobniku – što se danas nalazi u stalnome postavu Muzeja za umjetnost i obrt u Zagrebu – svojim jednostavnim natpisom ne daje mogućnosti preciznog tumačenja o tome tko je bio naručitelj, kome je zvono bilo posvećeno kao ni gdje je ono izliveno, ipak se na zvonu posve jasno očitivalo (samo) ime lijevača majstora Micaela i godina lijevanja (1383.), što je i inače bilo uobičajeno za zvonoljevarstvo druge polovine 14. stoljeća. Zvono je značajno i stoga što je – uz još jedno nedatirano, ali stilski pripadajuće istome razdoblju rane gotike (14. stoljeća) majstora Petrusa – ujedno i najstarije datirano zvono unutar muzejske Zbirke zvona. U Muzej je zajedno sa ostalim zvonima iz Zbirke bilo dopremeljno 1917. godine te je, s obzirom na to da su sva stara zvona grobničkih crkava dospjela na popis ratnih davanja (i ubrzo potom pretopljena u topove), bilo spašeno od (ratnoga) rekviriranja u kriznim godinama Prvoga svjetskog rata.

BIBLIOGRAFIJA

BACH, I.

- 1943. II. Poviest upotrebne umjetnosti u Hrvatskoj [Zvonoljevačtvo]. U: LUKAS, Filip (ur.). *Naša domovina*. Zagreb, 1943: 730: knj. 1, sv. 2: Izdanje Glavnog ustaškog stana.
- 1966. Zvono. [Opći pregled povijesti starih zvona]. *ELU*, 4 (Portr-Ž), 1966: 648–650: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- 1972. Zvono iz XIII stoljeća u Muzeju grada Šibenika. *Prilozi PUD*, 19 /1972: 47–57.

BARLÈ, J.

- 1896. *Povijest župa i crkava zagrebačkih* (Župa sv. Marka). Zagreb, 1896.
- 1900. *Povijest župa i crkava zagrebačkih* (Župa sv. Ivana u Novoj Vesi). Zagreb, 1900.

- 1903. *Zagrebački arcidjkonat*. Zagreb, 1903.
- 1911. *Povijest turopoljskih župa*. Zagreb, 1911.
- 1922. Nabava novih zvona. *Sv. Cecilija*, 16/1922, 1: 13–14.
- BARTOLIĆ, M. – I. GROH (ur.) 1987 – *Crkva u Istri. Osobe, mjesta i drugi podaci porečke i pulske biskupije (stanje 1. siječnja 1987. god.)*. Poreč – Pazin, 1987: Biskupski ordinarijat Poreč – IKD »Juraj Dobrila«.
- BLAŽEKOVIĆ, Z. 1992 – Zvono majstora Marka u Metropolitan Museum of Art u New Yorku. *Arti musices*, 23/1992, 2: 173–175.
- BOGOVIĆ, M.
- 1992. Crkvena prošlost Grobnišćine. U: LUKEŽIĆ, Iva (ur.). *Grobnički zbornik 2: Znanstveni skup 1242–1992, HAZU, Zagreb, 18. lipnja 1992. – Grobnički kaštel, Grobnik, 18. lipnja 1992*. Rijeka, 1992: 58–70: Odbor za obilježavanje 750. obljetnice boja Hrvata s Tatarima na Grobničkom polju.
- 2005. Crkvena povijest Grobnišćine. U: LUKEŽIĆ, Iva (ur.). *Devet stoljeća grobničke župe: Grobnički zbornik. Grobnik, posebno izdanje*, knj. 6/2005: 9–27: Katedra čakavskog sabora Grobnišćine.
- 1996. Grobnički zborni ili kolegijalni kaptol. U: SILIĆ, Josip (ur.). *Grobnički zbornik*, 4, 5/1996, 4: 77–84: Katedra čakavskog sabora Grobnišćine.
- BOGOVIĆ SLUNJSKI, M. 1988 – Iz naše crkvene povijesti. Prošlost crkve u Vinodolu (17). Župa Grobnik. *Zvona*, 26/rujan 1988, 9 [231]: 5.
- BULIĆ, F.
- 1920. Zvona u Dalmaciji i njihovi lijevaoci. *Sv. Cecilija*, 14/1920, 1: 5–7; 14/1920, 2–3: 30–32; 14/1920, 4: 70–74; 14/1920, 5: 97–99.
- 1922. Opaske k Dodatku II. ovoga godišnjaka: »Zvona u Dalmaciji i njihovi lijevaoci«. *BASD*, 40–42/1917–1919 (1922!), Pr. II: 1–4.
- 1922. Dodatak k članku: »Zvona u Dalmaciji i njihovi lijevaoci«. *Sv. Cecilija*, 16/1922, 5: 131–133.
- BURIĆ, J. 2003 – *Biskupije Senjska i Modruška u XVIII. stoljeću*. BOGOVIĆ, M. (ur.). Gospić – Zagreb, 2003: Državni arhiv u Gospiću – Kršćanska sadašnjost.
- ČOLAK, N. 1999 – Povijest Janjeva u okviru ekonomske i kulturne funkcije Dubrovnika na Balkanu u srednjem i novom vijeku. *Zbornik radova znanstvenog skupa: »Janjevo u okviru ekonomske i kulturne funkcije Dubrovnika na Balkanu«*. Zagreb, 1999: 11–53: Udruga »Janjevo«.
- ČOLAK, N. – I. MAŽURAN 2000 – *Janjevo: Sedam stoljeća opstojnosti Hrvata na Kosovu*. Zagreb, 2000: Udruga »Janjevo« – Matica hrvatska.
- DEKOVIĆ, D. 1985 – Još glagoljskih natpisa u Puli i Kastvu. *Slovo*, 35/1985: 131–134.
- DOČKAL, K. 1942 – *Naša zvona i njihovi lijevaoci. Prilog hrvatskoj kampanologiji*. Zagreb, 1942: Izdao Diec[ezanski]. muzej Nadb[iskupije]. zagrebačke.
- ELLERHORST, W. – G. KLAUS 1957 – *Handbuch der Glockenkunde*. Weingarten, Württemberg, 1957.
- FABJANČIČ, V. 1953 – Prvi ljubljanski livarji zvonov in topov. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino* (Ljubljana), 1/1953: 23–39: Zgodovinsko društvo za Slovenijo.
- FAJDETIĆ, V. 1971 – Freske sviraju na narodnu. *Sveta Cecilija*, 41/1971, 2: 34–36; 41/1971, 3: 72–74.

- FISKOVIĆ, C. 1973 – Zvonik filipinske crkve u Makarskoj. *Zbornik za likovne umetnosti* (Beograd) 9/1973: 275–288: Matica srpska.
- FISKOVIĆ, C. 1984 – Nekoliko starih zvona dalmatinskih crkava. *Arti musices*, 15/1984, 2: 115–131.
- FUČIĆ, B. 1953 – Izvještaj o putu po Istri 1949. godine (Labinski kotar i Kras). *Ljetopis JAZU za godine 1949–1950*, 57/1953: 67–140.
- FUČIĆ, B. 1982 – *Glagoljski natpisi*. Zagreb, 1982: knj. 57: JAZU.
- GALIN, K. 2005 – Jedinstvena glazbena struktura grobničkog »kampananja«. U: LUKEŽIĆ, Iva (ur.). *Devet stoljeća grobničke župe: Grobnički zbornik*. Grobnik, 2005: 189–200: *Posebno izdanje*, knj. 6, Katedra čakavskog sabora Grobnišćine.
- GELCICH, J. [G.] [GELČIĆ, J.] 1891 – Die Erzgiesser der Republik Ragusa, IV–VI. *MCC*, NF, 17/1891: 18–21; 85–89; 155–163.
- GNIRS, A. 1917 – *Alte und neue Kirchenglocken: Als ein Katalog der Kirchenglocken im österreichischen Küstenlande und in angrenzenden Gebieten mit Beiträgen zur Geschichte der Gussmeister*. Wien, 1917: Kunstverlag Anton Schroll & co.
- GOMEZ-MORENO, C. 1981 – Master Marcus: Church Bell, 1411. *The Metropolitan Museum of Art: Notable Acquisitions*, 1980–1981. New York, 1981: 28–29.
- HOFFILLER, V. 1919 – Osrvt na rekviziciju zvona u Hrvatskoj. *Sv. Cecilija*, 13/1919, 1: 7–11.
- HOFFILLER, V. 1919 – Zagrebački zvonolijevci. *Sv. Cecilija*, 13/1919, 2: 41–45.; 13/1919, 3: 70–73.
- HORVAT, R. 1940 – *Zagrebačka katedrala*. Zagreb, 1940.
- (J.) 1960 – Otkriće šibenskih ronilaca. Pronađena galija iz XIII. stoljeća. *Večernji list*, 2/1960, 273: 5.
- KOBLER, G. 1896 – *Memorie per la storia della liburnica città di Fiume*. Collana degli atti del centro di ricerche storiche – Rovigno, N. 3, vol. I., Unione degli Italiani dell' Istria e di Fiume – Università popolare di Trieste, Fiume, 1896: 219–226.; prima ristampa: Trieste, 1978. (parte terza: IX, 7. Il dominio territoriale di Grobnico, 219–220.; 8. La chiesa collegiata di Grobnico, 220–223.; 9. Il campo di Grobnico e le invasioni dei Turchi e dei Tataři, 223–226.)
- KOBLER, G. 1992 – Zapisi o Grobniku. U: LUKEŽIĆ, Iva (ur.). *Grobnički zbornik 2*, 2/1992: 145–151: Odbor za obilježavanje 750. obljetnice boja Hrvata s Tatarima na Grobničkom polju.
- KOS, K. 1969 – Muzički instrumenti u srednjovjekovnoj likovnoj umjetnosti Hrvatske. *Rad JAZU*, 1969, 351: 167–270.
- KOŠUTIĆ, I.: Zlatna riznica na dnu Jadrana (5). Turisti na tragu potonulog blaga [Crkveno zvono, staro nekoliko stoljeća, putokaz do novih otkrića u dubinama Jadrana]. *Vjesnik u srijedu*, 1960, 437: 8.
- KUKULJEVIĆ, I.
 – 1856. *Prvostolna crkva zagrebačka*. Zagreb, 1856.
 – 1858. *Sbornik umjetnikah jugoslavenskih*. Zagreb, 1858.
 – 1880. Zvonoljevarstvo u Zagrebu. *Vienac*, 12/1880, 6: 94–95; 12/1880, 7: 110–111; 12/1880, 8: 121–123; 12/1880, 9: 142–143; 12/1880, 10: 158–159; 12/1880, 11: 171–175.
 – 1891. *Nadpisi sredovječni i novovjeki na crkavah, javnih i privatnih sgradah u Hrvatskoj i Slavoniji*. Zagreb, 1891: Dionička tiskara u Zagrebu.
- KUMER, Z. 1983 – *Ljudska glasbila in godci na Slovenskem*. Ljubljana, 1983: Slovenska matica.
- LASZOWSKI, E. 1902 – *Hrvatske povjesne gradjevine. Mjestopisni i povjesni opisi gradova, kula, samostana, crkava i drugih povjesnih gradjevina domovine Hrvata*. Zagreb, 1902: Knj. I: Naklada pišćeva, Tisak Antuna Scholza u Zagrebu.

- LASZOWSKI, E. 1992 – Grobnik. U: LUKEŽIĆ, Iva (ur.). *Grobnički zbornik 2: Znanstveni skup 1242–1992, HAZU, Zagreb, 18. lipnja 1992.* – *Grobnički kaštel, Grobnik, 18. lipnja 1992.* Rijeka, 1992: 152–164: Odbor za obilježavanje 750. obljetnice boja Hrvata s Tatarima na Grobničkom polju.
- LEHR, A. 1995 – Mittelalterliche Glocken. *Musik in Geschichte und Gegenwart.* 3 Eng-Hamb, Kassel, 1995: 1455–1479: Bärenreiter – Verlag Karl Vötterle GmbH & Co. KG.
- LUKEŽIĆ, Irvin
- (ur.) 1988a. *Grobnički zbornik.* Rijeka, 1988: Koordinacijski odbor mjesnih zajednica Grobinštine.
 - 1988b. Kulturna povijest Grobinštine. Osnovni tokovi razvoja. U: LUKEŽIĆ, Irvin (ur.). *Grobnički zbornik.* Rijeka, 1988: 79–118: Koordinacijski odbor mjesnih zajednica Grobinštine.
 - (pri.) 1988c. Izbor iz starih grobničkih listina. U: LUKEŽIĆ, Irvin (ur.). *Grobnički zbornik.* Rijeka, 1988: 223–237: Koordinacijski odbor mjesnih zajednica Grobinštine.
- LUKEŽIĆ, Iva 2005a – Spomenica župe Grobnik. U: LUKEŽIĆ, Iva (ur.). *Devet stoljeća grobničke župe: Grobnički zbornik.* Grobnik, 2005: 223–238: *Posebno izdanje*, knj. 6. Katedra čakavskog sabora Grobnišćine.
- LUKEŽIĆ, Iva (ur.) 2005b – *Devet stoljeća grobničke župe: Grobnički zbornik.* Grobnik, 2005: *Posebno izdanje*, knj. 6. Katedra čakavskog sabora Grobnišćine.
- MANJGOTIĆ, J. 2005 – Grobnički kaštaldi, vremenita crkvena doba i grobnička župa. U: LUKEŽIĆ, Iva (ur.). *Devet stoljeća grobničke župe: Grobnički zbornik.* Grobnik, 2005: 39–49: *Posebno izdanje*, knj. 6. Katedra čakavskog sabora Grobnišćine.
- MAŽURAN, I. 2003 – Sedam stoljeća Janjeva. *Zvono* (Zagreb), 9/2003: 18–28.
- NOVAK, V. 1952; 1987 – *Latinska paleografija.* Beograd, I/1952; Beograd, III/1987.
- PALIĆ-JELAVIĆ, R. 1995 – Zvono iz 1368. godine. Tajna koja čeka istraživače. *Zvono*, [1]/1995: 51–54.
- PALIĆ-JELAVIĆ, R. 2004 – Zvono majstora Mihaela i Nicolausa iz 1368. godine na tornju crkve sv. Nikole u Janjevu. U: SEDAJ, E. et alli (ur.). *Dardania Sacra* (Prishtinë) 6/2004: 57–78: Fondacioni Shkencor Dardania Sacra / Scientific Foundation Dardania Sacra.
- PAOLETTI, P. 1897 – *L'architecture et la sculpture de la Renaissance à Venise.* Venise, 1897: 133.
- PETRICIOLI, S. 1980 – Zvono majstora Bela i Vivencija u Zadru. *Fiskovićev zbornik 1= PriloziPUD*, 21/1980: 246–251.
- PREPREK, S. 1935 – Pismo iz Dalmacije (1. Zvonjenje u Dalmaciji). *Sv. Cecilija*, 29/1935: 14–16.
- PRICE, P. 1980 – Bell. U: SADIE, Stanley (ur.). *The New Grove Dictionary of Music and Musicians.* 2 Back-Bolivia, 1980: 424–437: Macmillan Publishers Limited.
- RAČKI, A.
- 1948. *Zabilježbe iz povijesti gospoštije Grobnik.* Rijeka, 1948: Narodna štamparija.
 - 1948. III: Crkvene prilike. *Zabilježbe iz povijesti gospoštije Grobnik.* Rijeka, 1948: 35–43: Narodna štamparija.
 - 1988. Iz najstarije povijesti Grada Grobnika. *Grobnički zbornik.* Rijeka, 1988: 13–24: Koordinacijski odbor mjesnih zajednica Grobinštine.
- RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. 1989 – Buličevo djelo u razvoju arheologije u Hrvatskoj. U: RENDIĆ-MIOČEVIĆ, D. (ur.). *Spomenica posvećena don Frani Buliću, počasnom članu JAZU. U povodu 50. obljetnice smrti (1934–1984).* Zagreb, 1989: 9–24: JAZU.

- SARTORI, P. 1932 – *Das Buch von den deutschen Glocken*. Berlin, 1932.
- SCHIAVUZZI, B. 1907 – Leggende e sigle sopra vecchie campane del territorio de Pola. *Pagine istriane*, 5/1907.
- SIRONIĆ, A. 2005 – Grobniščina. U: LUKEŽIĆ, Iva (ur.). *Devet stoljeća grobničke župe: Grobnički zbornik*. Grobnik, 2005: 65–72: *Posebno izdanje*, knj. 6. Katedra čakavskog sabora Grobniščine.
- SPIRITZA, J. 1972 – *Spišske zvony*. Bratislava, 1972: Vydavateľstvo osveta.
- ŠABAN, F. 1917 – Nekoji neobjelodanjeni sredovjeki i novovjeki nadpisi. *VKDAZ*, 19/1917: 48–77.
- THURM, S. 1959 – *Deutscher Glockenatlas / Württemberg und Hohenzollern*. München, 1959: Deutscher Kunsverlag.
- THURM, S. – G. GRUNDMANN – F. DAMBECK u. a. – *Deutscher Glockenatlas*. BISCHOFF, B. – T. BREUER (ur.). München [u. a.]: Deutscher Kunsverlag.
- TOMAŠEK, A. 1977 – Zvono. *Muzička enciklopedija*, 3, Or-Ž. Zagreb, 1977: 769: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- TUKSAR, S. 1992 – *Hrvatska glazbena terminologija u razdoblju baroka. Naziolje glazbala i instrumentalne glazbe u tiskanim rječnicima između 1649. i 1742. godine*. Zagreb, 1992: Hrvatsko muzikološko društvo – Muzički informativni centar KDZ.
- VOGRINEC, M. 1995 – M. K. Glasnović: Samoodržanje u ljubavi za vjeru i rod. *Zvono*, [1]/1995: 40–50.
- WALTER, K. 1913 – *Glockenkunde*. Regensburg, 1913.
- WEISSENBÄCK, A. – J. PFUNDNER 1961 – *Tönendes Erz. Die abendländische Glocke als Toninstrument und die historischen Glocken in Österreich*. Graz – Köln, 1961: Verlag Hermann Böhlaus nach.
- *** 1877 – *Opis i poviest narodnih glazbala Jugoslovjena*. Zagreb, 1877: Tisak Dioničke tiskare; VII. poglavlje Zvono (Campana, nola, die Glocke). Preštampano iz LX., LXII. i LXIII. knjige *Rada JAZU* filologičko-historijskoga razdjela. Zagreb, 1882: 34–54: Tisak Dioničke tiskare.
- *** 1888 – *Zgodovinski zbornik. Priloga Laibacher Dioecesanblatt-u*. Ljubljana, 1/1888, 1–3.
- *** 1901 – Bilješke o zvonu. *Nada*, Sarajevo, 1901: 286.
- *** 1904 – *Andrees neuer allgemeiner und österreichisch-ungarischer Handatlas*. Wien, 1904.
- *** 1907 – Listak. Najveća zvona na svijetu. *Hrvatska*, 70/1907: s. p. [2].
- *** 1908 – *Zgodovinski zbornik. Priloga Ljubljanskemu Škofijskemu listu*, 64–75/1908: 993–1187.
- *** 1909 – Feuilleton: Jedno od najstarijih zvona u Dalmaciji [O zvonu franjevačkog samostana sv. Franje u Zadru]. *Obzor*, 50/1909, 245: 2.
- *** 1915 – Iz mjesta i okolica. [...] Grobnička zvona. *Riečki novi list*, 9/1915, 260: s. p. [1–2].
- *** 1922 – [Pokrajinski konservatorski ured]: Prodaja na dražbi historijskih zvonova. *II. prilog Vjesniku za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 45/Split 1922: 20.
- *** 1953 – *Ljetopis JAZU*. Zagreb, 1953: 123: sv. 57.
- *** 1954 – *Glocke. Der Grosse Brockhaus*. Vierter Band, Fba-Goz Wiesbaden, 1954: 688–689.; F. A. Brockhaus.

- *** 1956 – *Umetnička obrada metala naroda Jugoslavije kroz vekove. Knj. II, Katalog izložbe (Beograd, decembar 1956 – februar 1957)*. red. Ivan Bach, Bojana Radojković, Đurđica Comisso, Beograd, 1956: 20: Muzej primenjene umetnosti.
- *** 1960 – [Lutajući reporter] Zvono u moru. *Vjesnik u srijedu*, 422/1960: 16.
- *** 1966 – Na vrhu Grobnika. *Bakarska zvona*, 4/1966, 3: 3–4.
- *** 1966 – S grobničkim plovanima. *Bakarska zvona*, 4/1966, 3: 2.
- *** 1966 – Svjetla Grobniština. *Bakarska zvona*, 4/1966, 3: 1, 2, 4–5.
- *** 1969 – *Arheologija i more. Povremene izložbe Muzeja grada Šibenika* [vodič], XVI/svibanj – kolovoz 1969.
- *** 1969 – Glocke. *Brockhaus enzyklopädie*. Siebenter Band, Gec-Gz, Wiesbaden, 1969: 405–406: F. A. Brockhaus.
- *** 1975 – *Opći šematizam katoličke crkve u Jugoslaviji / Cerkev v Jugoslaviji 1974*. Zagreb, 1975: Biskupska konferencija Jugoslavije.
- *** 1982 – Zvono. *Opća enciklopedija*, 8, Š-Žva. Zagreb, 1982: 722–723: Jugoslavenski leksikografski zavod.
- *** 1983 – Glocke. *Grosses Modernes Lexikon*. Band 4, Ewon-Gral, Gütersloh, 1983: 518–519: Verlagsgroupe Bertelsmann GmbH / Lexikothek Verlag GmbH.
- *** 1989 – Glocke. *Brockhaus enzyklopädie*. Achter Band, Fru-Gos. Mannheim, 1989: 598–599: F. A. Brockhaus.
- *** 1994 – LUKŠIĆ, T. et al. (ur.). *Sveti trag: devetsto godina umjetnosti Zagrebačke nadbiskupije: 10. rujna – 31. prosinca 1994*. Zagreb, 1994: Muzej Mimara – Muzejsko-galerijski centar – Institut za povijest umjetnosti – Zagrebačka nadbiskupija.
- *** 1996 – Zvono. *Enciklopedija hrvatske umjetnosti*, 2 Novi-Ž. Zagreb, 1996: 544–545: Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«.

POPIS ILUSTRACIJA FIGURE CAPTIONS

Sl. 1 – Zvono Mihaela i Nicolausa iz 1368. iz crkve sv. Nikole u Janjevu (Fotografija: Branko Glasnović)

Fig. 1 – The bell cast by Michael and Nicholas, 1368, from St. Nicholas church in Janjevo

Sl. 2 – Zvono iz 1368. – natpis Mihaela i Nicolausa na plaštu zvona **MIHAEL ET NICOLAVS MERECEPT** (Fotografija: Branko Glasnović)

Fig. 2 – The 1368 bell – the inscription of Michael and Nicholas on the bell's waist **MIHAEL ET NICOLAVS MERECEPT**

Sl. 3 – Zvono majstora Micaela iz 1383. godine iz kapele sv. Trojice u Grobniku (Fotografija: Srećko Budek)

Fig. 3 – The bell cast by Master Micael in 1383 from the Chapel of the Holy Trinity at Grobnik

Sl. 4 – Zvono iz 1383. – natpis na plaštu zvona (**MICAEL ME F/ECIT/**) (Fotografija: Srećko Budek)

Fig. 4 – The 1383 bell – the inscription on the bell's waist (**MICAEL ME F/ECIT/**)

Sl. 5 – Natpis godine M III LXXXII na zvonu

Fig. 5 – The year M III LXXXII on the bell

Sl. 6 – Natpis imena majstora ljevača Micaela (MICAEL ME ...) na zvonu

Fig. 6 – The inscription of the master founder Micael (MICAEL ME ...) on the bell

SUMMARY

A BELL FROM THE HOLY TRINITY CHAPEL AT GROBNIK. THE OLDEST DATED BELL (1383) IN THE BELL COLLECTION OF THE ZAGREB ARTS AND CRAFTS MUSEUM

As a result of the research of Zagreb campanologists a small and therefore precious number of medieval church bells have been discovered in Croatia mainly in Dalmatia, Istria and the Croatian littoral.

This text gives increased information about them and details concerning their study. The oldest dated example is from 1299 and hangs in the open bell tower of the church of St Peter in Supetarska Draga on the island of Rab. In chronological order the other bells discovered are in the parish church of St George in Sovinjak, in Istria (near Buzet) which was cast by Master Manfredin (1317), and that from Omišalj – on which is mentioned the church of the Assumption of the Virgin Mary and the parish from 1213 – cast by Jacobus de Venetiis in 1327. The late 14c bell from the Chapel of the Holy Trinity in Grobnik has a Gothic inscription by Master Micael and the year 1383. The bell in the church of St Andrew of the Benedictine convent in the town of Rab dated 1396. Although the bell from the chapel of the Holy Trinity in Grobnik, and today in the permanent exhibition of the Museum of Arts and Crafts in Zagreb, has a simple inscription, it is impossible to decipher from it precisely who it was ordered by, to whom it was consecrated and where it was cast. Only Micael, the name of the master craftsman who cast it and the year it was cast (1383) are legible. This was common at the second half of the 14 c. The bell (in the Metalwork Collection) is also interesting not only as being the only one in the museum which is dated but because it is similar to another bell, undated but stylistically from the early Gothic (14 c) period which bears the name Master Petrus. It is interesting that in 1917 all the bells from Grobnik were included in the list of war offerings (quickly to be melted down for ammunition) but were spared even in that First World War period of crisis and requisitioning.

Rukopis primljen: 18.IX.2008.

Rukopis prihvaćen: 10.X.2008.